

veya yarı feodal memlekette, her türlü tenkit ve neşir vasıtalarından mahrum halkın, şikâyetlerini, acı istihzalarını, ve tenkitlerini halk şairleri dediğimiz bu canlı gazetelerle neşrettiğini hatırdan çıkarmamalıdır. Memleketin sosyal tarihini öğrenmek istediğimiz zaman, yalnız büyük şehirlerin matbuat kaynaklarına değil, daima ihmal edilmiş olan bu halk kaynaklarına da müracaat etmeliyiz.

Pertev Nailî Boratav

Sergeyu Fedoroviçu Oldenburgu, k pyatidesyatiletıyu nauçno-obşçes-tvennoy deyatel'nosti (1882-1932), Sbornik statey, Leningrad, 1934, Sayfa 642, Rus Akademisi neşriyatından.

Rus Şurular akademisi tarafından, elli yıllık ilim hayatını doldurması münasebetile S. Y. Oldenburg'a ithaf edilen bu eser muhtelif makalelerden ibaret olup, 49 alimin ayrı ayrı mevzulara dair tetkiklerini ihtiva etmektedir. Birbuçuk sayfadan ibaret ilk mukaddimemsi makalede külliyat müsebbibinin, otuz yıldan fazla Rus akademisi üyeliğinde bulunduğu, yirmi beş yıl aynı ilim müessesesinin daimî kâtipliğinde kaldığı ve 1930 dan itibaren Akademinin en kuvvetli şubesi sayılan «Umum Birleşik Şarkiyat Enstitüsü» Direktörü vazifesini ifa ettiği kaydedildikten sonra, ayrıca mumaileyhin akademi teşkilâtı hususunda gösterdiği ciddî ve faal alâkası şükranla yadedilmektedir. Elli yıl gibi uzun ilmî araştırmalarında Oldenburg, bilhassa, indolog ve sanskritci olarak kalmıştır. Orta Asya kazıları münasebetile yazdığı bir kaç küçük tenkidimsi makaleler hariç olmak üzere, Oldenburg Türkoloji ile alâkadar olmadı, bu yüzden onun şahsiyeti ve ilmî faaliyeti mevzuumuz haricinde kalmaktadır. Şerefine çıkarılan külliyatta ise, Türklojiyi yakından alâkadar eden yazıları birer birer gözden geçirerek ayrı ayrı üzerinde duracağız.

❖

Gordlevskiy, V. A., *Bahâ-üd-dîn Nakşbend Buharskiy* (K voprosu o nasloyniyah v Islame) = *Buharalı Bahâ-üd-dîn Nâkşbend* (İslâmlar arasında söhreti hakkında), s. 147-169.

1929 yılında Buhara'da bulunan Prof. Gordlevskiy, seyahetinden istifade ederek Bahâ-üd-dîn adlı kışlağı ziyaretle Mohammed Nakşbend'in doğum yerini ve türbesini ziyaret etmiştir. Kendi müşahedeleri ile

beraber müellif, kendisinin de itiraf ettiği veçhile, bu mevzua ait elinde bulunan kifayetsiz mevaddan istifade ederek, bu makalesini yazmıştır.

Makalenin ilk kısmı doğrudan doğruya Bahâ-üd-dîn'in türbesinin tasvirine tahsis edilmiştir. Müellif üç sayfada sathî bir şekilde Nakşbend'in kendi mezarını tasvir ettikten sonra, aynı kışlakta Şabanî ve Astrahan hanlarından bazılarının mezarlarının burada bulunduğunu ve ayrıca Bahâ-üd-dîn'in babasının ve müridlerinden birinin mezarının da aynı mahalde olduğunu kayıtla iktifa etmiştir. Halk için ziyaretgâh olan bu türbe aynı zamanda, Buhara emirleri için de mukaddes bir ocak olmuştur. Şukadar ki, her bir emir Buhara'yı terketmezden evvel ve Buhara'ya döndüğü zaman, ilk önce Bahâ-üd-dîn'in mezarını ziyarete koşardı. Bu âdet ahali arasında o kadar inkişaf etmiştir ki XX - inci asır Hind seyyahlarından Abdurrauf, Bahâ-üd-dîn'in yerli âhali nezdinde en büyük *akdes* sayıldığını kaydetmekten kendisini alamamıştır. Gordlevskiy'inin tasvirinde bu hâlin hep evvelerine ait olduğu görünüyor. Aynı vaziyetin bugün için de baki olup olmadığını mekalenin ruhundan sezmeğe imkân yok gibidir.

Makalenin ikinci faslı daha fazla tetkikimsi bir mahiyette olup bilhassa bu mevzua ait evvelce yapılan tetkiklerden alınmış not parçalarından mürekkeptir. Kadim Buhara'nın eski dinî hayatı silsile halinde aydınlatıldıktan sonra, müellif nihayet VIII - inci asırdan itibaren Buhara'ya dahil olan İslamiyet cereyanını ve XIV - üncü asrâ doğru İslâmiyet dairesi içerisinde Nakşibendiye tarikatının müsait bir zemin bulup inkişafa başladığını, neticede bu tarikatın kısa bir zaman sonra diğer tarikatleri unutturacak derecede Buhara sahasında yer tutabildiğini muhtasaran kaydetmekle iktifa etmektedir. Fakat, müellif burada XIII - üncü asır Mogol istilâsı üzerine Türkistan sahasına yayılan Türk kavimleri ile beraber Şamanizm dini tesirinin de kuvvetle yer bulduğuna işaret etmektedir ki, bu fikir muharririn de açıkça söylediği gibi, tamamiyle Fuad Köprülü'nün *Influence du chamanisme turco-mongol sur les ordres mystiques musulmans* (İsntanbul, 1929) ve *Türk Edebiyatında ilk Mütessavvifler* (İstanbul 1919, s. 123-124) adlı eserlerinden alınmıştır. Köprülü, bilhassa Mogol-Türk Şamanizminin «Rufai» ve «Yesevî» gibi tarikatler üzerinde tesiri mevcut olduğunu isbat etmiştir. Bunun üzerine Gordlevskiy, aynı Şamanizm tesirinin Nakşibendî tarikatinde dahi sezilmekte olduğunu tahmin etmektedir. Bu ihtiyatla ileri sürülen fikir, Köprülü'nün bu mevzu etrafında topladığı yeni malzeme ile tamamiyle teyit edilmekte olduğunu, şifahen bana verdikleri malûmattan anlaşılmaktadır. Mamafih Taşkend, Buhara, Semerkend, gibi merkezlerdeki şeyh ve şaman mezarlarında sırik uçlarına bağlı asılan muhtelif at kılları, paçavralar, hep Şamanizm tesirine birer

delil olmak üzere müellifin gözünden kaçmamıştır. Şamanizm tesirine delil olmak üzere müellif ayrıca «yada taşı» na ehemmiyet vermektedir. Bu taş yardımı ile sunî yağmur yağdırmak âdeti her bir dinî mezhebe mensup Türkler arasında mevcut olmuştur. Yani, hem Şamanî hem de müslüman Türklerce bu âdet terviç edilmiştir. Fakat «Yada taşı» nın Nakşibendî tarikati için bir ehemmiyeti olup olmadığı müellifçe meçhul bırakılmıştır. Yalnız Veled Çelebi'ye istinaden, Nakşibendî'lerin dua esnasında önelerine küçük yedi adet çakıl-taş koyarak salavat çevirdikten sonra, bu taşları kuraklık esnasında nehre atmalarından, müellif, Şamanizm tesirinin Nakşibendî tarikati üzerinde dahi mevcut olduğunu istidlâl etmektedir (s. 156). İslâmiyetten evvki dinî itikatların tesirini gösteren bariz misallerden biri de «Sengi murad» taşıdır ki Bahâ-üd-dîn'in türbesine takılmıştır. Gordlevskiy bunda, Bahâ-üd-dîn taraftarlarının, bu türbeyi Kâbeye muadil tutmak arzusunda olduklarını hatırlatmaktadır. Neden ve nasıl olduğu hakkında, maatteessüf müellif hiçbir malûmat vermemektedir. Zaten, makale biraz yukarıda kaydettiğim veçhile, kısa notlar halinde tertip edildiğinden, daima meydana atılan fikirleri, hulâsa etmiş gibi bir mahiyettedir. Her bir fıkra, âdeti, bir mevzu halinde izahsız kalmıştır. Bu, bilhassa, Nakşibendî tarikati üzerindeki sair din ve mezheplerin tesiri bahsinde göze çarpmaktadır. Buhara, eski birçok mezheplerin yayılımına merkez olduğundan, Gordlevskiy'nin çok doğru olarak işaret ettiği gibi, ister istemez bugüne kadar kırıntı halinde yerli ahali arasında kalan mezheplerin tesiri Nakşibendî tarikati üzerinde de müessir olmuştur. Makaleye büyük bir değer verecek olan bu bahis, bence, çok zayıf kalmıştır. Meselâ müellif Şamanizm dini tesirinden bahsederken, eski araplar arasında dahi bu dinî tesirin mevcut olduğuna ve bu tesirin, İslamiyet üzerinde hisedildiğine işaret etmemiştir. Halbuki, aynı «Oldenburg külliyyatında» Vinnikov adlı diğer bir muharrir «Mehmed Peygamberin daveti hakkında Lejand» makalesinde (s. 125-146) Mehmed'in peygamberliğe daveti hakkındaki mevcut lejandla Şamanizm dini arasında ciddi bir alâka görmeye çalışmaktadır. Bu zata göre Şaman lejandları, bir nevi Şaman yerine kaim olan Peygamberin umum evsafı üzerinde tesirsiz kalmamıştır. Nitekim, Vinnikov Siberya Şamanlarının şamanlığa daveti ile Mehmed'in peygamberliğe daveti arasında sıkı bir muşareket görmektedir (s. 138). Her halde mevzu çok incelemeye muhtaç olmakla beraber, Şamanizmin İslâmiyet üzerinde şu veya bu şekilde tesir icra ettiğine dair ileri atılmış bir fikirdir. Gordlevskiy kendisi dahi makalesinde, yukarıda söylediğim gibi, Şamanizmin türk tarikatleri üzerindeki tesirini, ancak Köprülü'ye istinaden ileri sürmüş ve eski Buhara ahali üzerinde zaroostizm, budizm, nestori - hıristiyan gibi gayri islâm dinlerin tesirini ise Nerşahi'ye

atıfla iktifa eylemiştir. Mamafih dikkate ve derin bir araştırmaya değer bu mevzu hakkında Gordlevskiy'nin verdiği kayıtlar, makaleye zenginlik ve Nakşbendiye tarikatine canlılık bağışlamakla, çok yerinde verilmiş malumdur.

Üçüncü bahis bu mevzu ile aşına olanlara yeni birşey öğretmemektedir. Burada, bilhassa Nakşbendiye tarikatine ait yazma eserlerin toplanılmasının ehemmiyeti kaydedildikten sonra bu saha için litografik basma eserlerin de dikkatle toplanılması tavsiye edilmekte ve ayrıca 1910=1328 tarihinde Buhara'da basılmış bir litografik esere dayanılarak Bahâ-üd-dîn'in makamâtı tahlil edilmektedir.

Asıl makalenin mevzuunu dördüncü fasıl teşkil etmektedir. Bu bahis tamamen Nakşbendî tarikatının İslâm daha doğrusu Türk ülkeleri arasındaki yayılımını tesbit etmektedir. İkinci bahiste olduğu gibi burada da müellif ancak müteferrik notlarla mevzuu tenvire çalışmaktadır. Ve her bir saha için tesbit edilen Nakşbendiye tarikatının şümülü, kâfi derecede tavzih edilmeden bırakılmıştır. Anlaşıldığına göre XV-inci asırdan itibaren intişara başlayan bu tarikat tedricen Orta Asyada, Buharada, Volga boyunda, Kazanda, Garbî Siberya'da, Kafkasyada, Kafkasya Azerbaycan'ında kök salmış ve mahallî idare üzerinde bir dereceye kadar müessir olmuştur. Makalenin en orijinal kısmını Nakşbendiye tarikatının Şimalî Kafkasya islâm ahali arasındaki tesiri ve Şeyh Şamil'in bu tarikat tesiri ile yürüttüğü istiklâl mücadelesi teşkil etmektedir. Şeyh Şamil'in bozgunluğu ile biten Şimalî Kafkasya muharebeleri neticesinde bu tarikate sıkı bağlı kalan Şapsuglar, tarikat taassubile Türkiye'ye iltica etmişlerdir. Ancak, geçen asrın altmışıncı yıllarında tekrar bu tarikat Azerbaycanın (Gence vilâyeti) Zakatala kazasında teessüs eylemiştir. Türkiye sahasına gelince, zaten Sultan Mehmed II, zamanından itibaren Orta Asya Nakşbendî dervişleri Anadolu'ya gelmeğe başlamışlardı. Bundan dolayıdır ki Anadolu sahasında bugün dahi bu tarikat izlerine tesadüf edilebilir.

Türk dini tarihi için, şüpeşiz, büyük bir ehemmiyeti olan bu mevzu, müellifin de itiraf ettiği veçhile, bu sahaya ait mevcut tetkiklerin bir çoğuna istinat etmemiştir. Mamafih, Prof. Gordlevskiy'nin bu tarikate ait verdiği bir yığın malûmat içerisinde dikkate değer notlar bulmak kabildir. Türk dinleri tarihi ile uğraşanlar buradâ epey zengin bir bibliografi bulabilirler.

A. Caferoğlu